

Ижтимоий-гуманитар фанларнинг
долзарб муаммолари. -2022. -№ 1(4).
ISSN: 2181-1342 (Online)
<https://scienceproblems.uz>

Санъатишунослик фанлари

**“КАТТА АШУЛА” ЖАНРИНИНГ ЎЗБЕК ҚЎШИҚЧИЛИК САНЪАТИ
РИВОЖИДАГИ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ**

Сафаров Зарифжон Қўйлиевич

ЎзДСМИ магистранти

Файзуллаева Хуршида Қўйлиевна

ҚарДУ ўқитувчиси

**РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ЖАНРА “КАТТА АШУЛА” В РАЗВИТИИ
УЗБЕКСКОГО ПЕВИЧЕСКОГО ИСКУССТВА**

Сафаров Зарифжон Койлиевич

Магистр Узбекского государственного института искусств и культуры

Файзуллаева Хуршида Койлиевна

Преподаватель Каршинского государственного университета

**ROLE AND SIGNIFICANCE OF THE “КАТТА АШУЛА” GENRE IN THE
DEVELOPMENT OF THE UZBEK SINGING ART**

Safarov Zarifjon Koilievich

Master of the Uzbek State Institute of Arts and Culture

Fayzullaeva Khurshida Koilievna

Lecturer of the Karshi State University

Иқтибос келтириш учун / For citation / Для цитирования:

Сафаров З.Қ., Файзуллаева Х.Қ. “Катта ашула” жанрининг ўзбек қўшиқчилилик санъати ривожигаги ўрни ва аҳамияти // Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари. -2022. -№ 1(4). –Б. 80–85.
<https://doi.org/10.47390/B1342142022N10>

Аннотация. Ушбу мақолада “Катта ашула” жанрининг ўзбек қўшиқчилилик санъати ривожигаги ўрни, ижро услублари, “Катта ашула” ижрочилилик мактаблари ҳақида фикр юритилган.

Калит сўзлар: “Катта ашула”, ижро, қобилият, маҳорат, “ашулаи калон”, “катта ялла”, “ҳаққоний ашула”.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль жанра “Katta ashula” в развитии узбекского пения, методы исполнения, исполнительские школы “Katta ashula”.

Ключевые слова: “Katta ashula”, исполнение, умение, мастерство, “ashulaи калон”, “katta ялла”, “ҳаққоний ашула”

Annotation. This article discusses the role of the “Katta ashula” genre in the development of Uzbek singing, methods of performance, performing schools of “Katta ashula”.

Key words: “Katta ashula”, performance, skill, mastery, “ashulaи калон”, “katta ялла”, “ҳаққоний ашула”.

DOI: 10.47390/B1342142022N10

Ҳар бир халқнинг маданияти, миллий санъати ва бой бадиий анъаналари аждодлардан мерос қолган моддий ва маънавий бойликлар билан белгиланади. Шундай кадриятлардан бири овоз санъатидир. Чунки мусиқа овоз билан пайдо бўлган. Асрлар, минг йилликлар давомида ҳали чолғу асбоблари яратилмаган даврлардаёқ овоз санъати мавжуд бўлган. Ана ундан кейин чолғу асбоблари ихтиро қилинган. Овоз санъати пишиб етилганидан кейин ўз навбатида онгли равишда яъни, аниқ парда ва соз нуқтаи назаридан мусиқа вужудга келган.

Овоз санъати деганда биз бир томонидан Оллоҳ инъом этган неъматни тушунсак, иккинчи томондан ўша неъмат ато этилган инсонни ва уни ўша овоздан қандай фойдаланишини тушунамиз. Дарҳақиқат инсон овозини яратиш унинг ўзини кўлидан келмайди, аммо овозни мусиқага росмана созлаш, парваришlash ва мутаносиб ҳамда ҳушсадо ишлатиш бу албатта санъатдир.

Масалан, қадимий оташпарастлар динида мусиқанинг аҳамияти ниҳоятда катта бўлиб, диний маросимлар чоғида биронта чолғу асбоби ишлатилмаган. Гат шаклидаги фахрия, мадҳия ва олқишлар фақат хониш (ашула) шаклида ижро қилинган. Чолғу асбоблар дунёвий мусиқа йўналишида ишлатилган. Фаробийнинг таъбири билан айтганда илк мусиқий кўринишлар диний мусиқа кўринишида пайдо бўлган. Оташпарастлар айтадиган Авесто гатлари, оятлари барчаси мусиқа билан чамбарчас боғлиқ. У даврдаги оҳанг ва мусиқаларнинг номлари ҳозирги кунгача етиб келмаган. Аммо ёзма битиклари оз миқдорда сақланиб қолган. Қадимий Хоразм археологик қазилмаларига кўра илк мусиқа асбоби яъни, бурчакли арфа эрамизнинг II-III асрга мансуб. Ундан ҳам олдинроқ бўлгандир.... Лекин Авесто бу санадан анча илгарироқ пайдо бўлган. Айтмоқчимизки, овоз бирламчи мусиқа создир, мусиқий чолғулар эса овозга тақлид қилган ҳолда кейин яратилган.

Шу ўринда Ал-Фаробийнинг фикрларини таъкидлаб ўтмоқчимиз: Мусиқада икки хил овоз бор. Бири табиий овоз бўлиб, у инсоннинг халқумидан

тараладиган овозидир. Унинг табиийлиги шундаки, ҳеч бир инсон овози бошқасиникига ўхшамайди, яъни, дунёда нечта одам бўлса шунча бир–бирига ўхшамайдиган овозлар бор. Қолаверса, ўзгариш, ривожланиш ва сўниш хусусиятига эга. Иккинчи хил овоз бу муסיқий чолғуларнинг товушидир. Уларнинг сунъийлиги шундаки, барчаси одам овозига таклид қилади. Бундан ташқари бир бирига ўхшайди (масалан: танбур танбурга, сурнай сурнайга, скрипка скрипкага ва хоказо) ва одам овозидан фаркли ўлароқ ўзгармайди ҳамда умри узок бўлади. [1; 468-б.]

Инсон қўли билан ясалган чолғудан кўра овоз санъати моҳиятан бирламчи ҳисобланади. Яъни, мавжуд нарса бирламчи, ясалган жисм эса иккиламчи ва сунъидир. Шунга кўра овоз табиий муסיқий соз бўлганлиги ва бошқа инсон қўли билан ясалган созлар унга таклид этувчи сифатида яратилганлиги айтиб ўтилган. “Қадимдан маросим қўшиқлари ва муқаддас китоблар қироатининг сирли кудратга бўлган эътиқод айнан шу овоз таъсири туфайли юзага келган. Туйғуларни жумбушга келтирувчи овоз оҳанги орқали Авесто, Забур оятлари (Довуд нағмалари) инсон қалбига етказилган. Нафис ва гўзал овоз оҳанглари кадрлаш ислом динига ҳам хосдир. Муқаддас китоб Қуръони карим пайғамбаримиз С.А.В.га ҳам илоҳий овоз ваҳий орқали нозил қилинган. “Қуръонни гўзал ва ёқимли овозда қироат қилинлар” деган саҳиҳ ҳадис ҳам бор. [2; 267-б.]

Катта ашула, патнусаки (патнис) ашула — Фаргона водийсига хос бўлган ўзбек анъанавий ашула йўли. Одатда, 2-5 ҳамнафас ашулачи (хофиз) томонидан чолғу жўрлигисиз (қўлларига патнис ёки ликобча ушлаган ҳолда) айтилади. Кўпинча юқори пардаларда ва кенг нафасда ижро этилиб, ўзига хос мураккаб ижро услуби билан ажралиб туради. Катта ашула қадимий маросим ва меҳнат қўшиқлари, марсия, навҳа, аёлғу қўшиқлари ҳамда аруз вазнидаги ғазалларнинг қад. ўқилиш услублари заминидан вужудга келган. Катта ашула, одатда, катта йиғин, сайил ва тўй-томошаларда айтилган. Унинг ўтмишдаги намуналарида лирик ва насиҳатомуз ғазаллар билан бир қаторда диний, тасаввуф йўналишидаги шеърлар ҳам куйланган. Навоий, Лутфий, Машраб, Хазиний, Муқимий, Фурқат, Завқий, Мискин ва бошқаларнинг ғазаллари Катта ашула жанридан алоҳида ўрин олган. Халқ орасида "Дўстлар" (Навоий), "Кўп эрди", "Ёлғиз", "Адашганман" (Муқимий), "Оҳ ким, раҳм айламас" (Фурқат), "Бир келсун", "Эй, дилбари жононим" (Мискин) каби Катта ашулалар кенг тарқалган. Ҳабибий, Чустий, Камтар, Чархий, Собир Абдулла, Акмал Пўлат, Восит Саъдулла, Насимий, Эркин Воҳидов, Ўткир Рашид ва бошқаларнинг шеърлари ҳам Катта ашулада севиб ижро этилади.

Катта ашула ижрочилигида бадиҳа услубидан кенг фойдаланилади. Бу эса ундаги нутқдош ва оҳангдор тузилмалар бирбирига мукамал ва узвий боғланишини таъминлайди, ашулани ранг-баранг мусика безаклари билан бойитади, турли авжлар қўлланишига олиб келади. Катта ашула ижрочиси анъанавий "устоз-шогирд" мактабини ўтган, шеърят қонунлари ва ижрочилик анъаналарига таянган, кенг диапазонли, баланд овозга ва маҳоратга эга бўлиши лозим. Ҳофизлар, одатда, шеър бандидаги бошланғич мисраларнинг ҳар бирини галма-гал, сўнгги мисраларни жўр бўлиб ижро этадилар. 20-аср нинг 2-ярмида Катта ашуланинг янги ашула-чолғу йўллари, яккаҳон ҳофизга мўлжалланган турлари юзага келди. Мазкур намуналарда чолғу ансамбли ҳамнафас ҳофиз вазифасини бажарган, ижрода эркин услуб сақланиб қолган. Катта ашуланинг бу услуби Жўрахон Султонов томонидан яратилган ("Эй дилбари жононим", "Оҳким", "Топмадим", "Гулузорим қани", "Меҳнат аҳли", "Ўзбекистон" ва бошқалар). Айрим мақом шўъбалари ("Баёт", "Чоргоҳ", "Ушшок") ҳам Катта ашула ("ёввойи мақом") услубида айтилган (мас, "ёввойи Ушшок", "Патнусаки Чоргоҳ", "Ликоби Баёт" ва бошқалар). Мохир созандалар Катта ашуланинг чолғу (най, сурнай, ғижжак) йўлларини яратдилар. Ривожланиш мобайнида Катта ашула ижрочилик (Қўқон, Марғилон, Тошкент, Наманган — Андижон) мактаблари шаклланган. Эркақори Каримов, Шерқўзи Бойқўзиев, Ҳайдарали Ҳикматов, Мелиқўзи Юсупов, Ўтимбой Саримсоқов, Турдиали Эргашев, Отамирза Абдурахмонов (Қўқон), Маматбува Сатторов, Жўрахон Султонов, Маъмуржон Узоқов, Болтабой Ражабов, Иброҳим Ишоқов, Мусажон Орифжонов (Марғилон), Ориф Алимаҳсумов, Ортиқхўжа Имомхўжаев, Акбар Ҳайдаров, Эшмат Ҳайдаров, Очилхон Отахонов (Тошкент), Фаттоҳхон Мамадалиев, Одилжон Юсупов, Жўрахон Юсупов (Андижон), Ҳамроқулқори Тўрақулов (Бешариқ), Расулқори Мамадалиев (Бувайда), Солижон Ҳошимов (Қувасой) ва бошқа Катта ашула ижрочилигида шухрат қозонган. Ҳалима Носирова, Муножот Ёлчиева, Исмоил ва Исроил Ваҳобовлар, Махмуд Тожибоев, Махмуд Йўлдошевлар ҳам Катта ашулани маҳорат билан ижро этмокдалар. 1984-йилдан ЎзРда Катта ашулачиларнинг кўриктанловлари (Марғилон, 1984; Тошкент, 1987; Қўқон, 1991; Шаҳрисабз, 1994) ўтказилмокда. Катта ашула ижрочилик йўллари анъанавий маҳорат мактаблари (Балиқчи, Бувайда) ва мусика ўқув юртлари (Фарғона санъат билим юрти, Ўзбекистон давлат консерваторияси)да ўзлаштириб келинган. 2001-йил Андижонда 1- Республика профессионал Катта ашула ижрочилари танлови ва илмий-амалий (Тошкент, Андижон) конференциялари ўтказилди. Катта ашула бастакор (Ф. Содиқов, "Ўзбекистон", "Тўй муборак"; М. Муртозоев, "Соғиниш" ва бошқалар) ва композиторлар (В. Успенский, "Лирик поэма"; М. Тожиев, 3-симфония; М. Бафоев, Халқ чолғулари

оркестри учун концерт; Б. Умиджонов, акапелла учун "Чоргох")нинг ижодларига озуқа бўлмоқда. [3; 25-26-б.]

Катта ашула ижрочидан зўр қобилият ва маҳорат, шунингдек, сўз бўғинларига эҳтиёт бўлишни, шеърнинг маъносини тингловчиларга тўла етказишни талаб қилади. Катта ашулада сўз куй билан бир усулда "нафас" олади. Шу боис шеър ва куй бир-бирига шу қадар уйғунлашиб, бир-бирига сингиб кетганки, ўзини алоҳида эшитганда шеърни ҳам тинглаётгандек бўласиз. Бу ашулалар баланд пардаларда ижро этилиши, кўтаринки мавзудаги шеърларни қўлланиши ҳамда катта йиғинларда, сайилларда, тўй-томоша ва очик ҳавода айтилиши туфайли улар "катта ашула" деб аталади.

Катта ашула халқ орасида "ашулаи калон", "катта ялла", "ҳаққоний ашула" номлари билан юритилган. Унинг иккинчи номи патнис ёки патнусаки ашула ҳамда ликобча ашула деб аталган. Ашулани хофизлар қўлларига патнис ёки ликобча ушлаб, ҳаракатлартиришади (овозларни тингловчига йўналтириш, ўзлари эшитиш ҳамда уни силкитиш орқали овоз безагига ёрдам бериш ҳолда).

Катта ашуланинг ижрочилик маданияти юксалишида унинг ўзига хос ижрочилик мактаблари шаклланди – кўкон (Эрка қори Каримов, Шерқўзи Бойқўзиев, Ҳамроқул қори, Мелиқўзи Юсупов, Турдиали Эргашев, Расулқори Мамадалиев), марғилон (Мамадбува Саттаров, Болтабой Ражабов, Жўрахон Султонов, Маъмуржон Узоқов, Турдиали Шарипов раҳбарлигидаги "Чоргох" гуруҳи), андижон (Фаттоҳхон Мамадалиев, Одилжон Юсупов, Саиднаби Саидназаров, Жўрахон ва Эргашвой Юсуповлар, Хуршид Ҳасанов), наманган (Маллабой Ҳамидов, Абдулла Ғозиев, Иброҳим Исоқов), тошкент (Акбар қори ва Эшмат Ҳайдаровлар, Очилхон Отахонов, Ориф Алимахсумов, Маҳмуд Тожибоев, Муножот Йўлчиева, Бекназар Дўстмуродов, Абдунаби Иброҳимов, Соибжон Ниёзов, Дилнура Қодиркулова, Нодира Пирматова). Катта ашула нафақат анъанавий "устоз-шогирд" мактаб (Андижон, Кўкон, Марғилон)лари, балки замонавий мусика таълими тизими (академик лицей, санъат ва маданият мактаблари, консерватория, ЎзДСМИ) орқали ўзлаштирилмоқда. Катта ашула анъаналарини сақлашда илмий тадқиқотлар, нашр (китоб ва тўплам)лар, аудио ва видео ёзувлар, фильмлар, телекўрсатувлар, танловлар, айникса, ёшлар орасида кўрик-танловлар ўтказилмоқда.

Катта ашула ижрочилари VII Халқаро Мусика Конгресси (Москва, 1971), IV Осиё Мусикали Минбари (Филиппини, 1976), Европа фольклор фестивали (1985), АҚШ мусика фольклор фестивали (1987), "Шарқ тароналари" Халқаро мусика фестивали (Самарқанд, 1997-2015), "Асрлар садоси" Анъанавий маданият фестивали (Ўзбекистон, 2008-2013) каби йирик анжуманларда, Наврўз ва Мустақиллик умумхалқ байрамларида ўз ижрочилик маҳоратлари намойиш

этмоқдалар. 1984 йилдан бошлаб республика миқёсида мунтазам равишда катта ашула ижрочилари танловлари ўтказилмоқда (2013 йили Тошкент вилоятда бўлиб ўтди). Катта ашулани муҳофаза қилиш, сақлаш ва тарғиб этиш бўйича таржиба лойиҳаси АССУ ЮНЕСКОнинг (Япония) Олтин медали билан тақдирланди. Катта ашула 2009 йилда ЮНЕСКОнинг "Инсониятнинг номоддий маданий мероси" Репрезентатив рўйхатига киритилди. Фарғона водийсида ривожланган Катта ашула ЮНЕСКО тўплаган инсоният эришган 76 та маданий муваффақият орасидадир. ЮНЕСКО рўйхатида Аргентина тангоси, Япония Айн қабиласи ракси ва Франциянинг расмли гиламлари ҳам киритилган.

Хулоса ўрнида таъкидлаш жоизки, Миллий мумтоз наволар — халқимиз ижодий тафаккури маҳсули Катта ашула ноёб, айна пайтда ғоят машаққатли санъат туридир. Қўшиқчилик санъатининг ўзига хос ва бетакрор йўналишларидан бири сифатида уни ижро этиш учун санъаткор нафақат соҳир овоз соҳиби, балки юксак бадиий дид, халқимиз тарихи ва маданиятидан воқиф бўлиши лозим. Мамлакатимизда миллий қадриятларимиз, жумладан, бой маданий меросимизнинг ажралмас қисми бўлган қўшиқ ва ашула ижрочилигини ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Хусусан, Президентимизнинг 2017 йил 17 ноябрда қабул қилган “Ўзбек миллий мақом санъатини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори уни сақлаш ва янги босқичга олиб чиқишда дастуриламал бўлиши шубҳасиз. Зеро, кейинги йилларда ёшларнинг мусиқий диди, бадиий савиясини тобора юксалтириш, мусика таълимини сифат ва мазмун жиҳатдан янги, юқори босқичда ташкил этиш, ўғил-қизларни миллий мусиқий мероснинг энг яхши намуналаридан баҳраманд этиш масаласига устувор аҳамият қаратилмоқда. Шу маънода санъат йўналишида таҳсил олаётган талаба ва ўқувчиларга мақом санъати борасида алоҳида дарслар ўтилиши маданият соҳасига энди қадам қўйиб келаётган ёшларда миллий ўзликни англаш туйғуси, юксак бадиий-эстетик дид ва тафаккурнинг шаклланишида муҳим аҳамиятга эга.

Адабиётлар/Литература/References:

1. Дарвеш Али Чангий, “Рисолаи мусиқий” ЎзФАШИ, ИНВ-468, 8(а), 8(б), 9(а), 9(б), 10(а), 10(б), 11(а), 11(б) варақ.
2. О.Матёкубов “Мақомот” (Тошкент 2004 йил, 267 бет.)
3. ЎЗМЕ. Биринчи жилд. Тошкент, 2000-йил
4. Ў.Расулов, “Анъанавий хонандалик ўқитиш методикаси” А.Навоий номидаги, Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, Тошкент 2006 йил.